

РИБАЛЬСЬКІ СНАСТІ ТА СПОСОБИ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ

Рибальство — одне з найдавніших за походженням заняття. На думку більшості дослідників-археологів, його витoki на Поліссі сягають доби палеоліту і мезоліту¹. Тоді і впродовж наступних десятків тисяч років стародавні рибалки користувалися снастями з натуральної сировини (дерева, кісток, каміння тощо), удосконалювали традиційні методи рибальства, накопичували знання з іхтіології, збагачували виробничо-господарський досвід загалом. Тобто, до початку ХХ ст. сформувався масивний комплекс народних прийомів і технічних засобів для заняття рибальством, які можна поділити на чотири основні групи: 1) без застосування спеціальних снастей (вилов руками); 2) із застосуванням знарядь праці індивідуального користування; 3) стаціонарний (“тихий”) індивідуальний та колективний вилов риби за допомогою нерухомих снастей; 4) колективне рибальство за допомогою рухомих снастей. Кожна з названих груп відзначалася лише властивими їй характерними рисами та специфічними особливостями.

У пропонованій статті розглядаються снасті і способи їх застосування, якими користувалися поліщуки Овруччини і північної частини Народицького району у ХХ ст. Слід зазначити, що в наш час багато з традиційних знарядь праці місцевих рибаків або вже втрачено назавжди, або відомості про них збереглися фрагментарні. У зв'язку з цим виявлений і зафіксований польовий етнографічний матеріал доцільно викласти у визначеній вище груповій послідовності, акцентуючи увагу

спочатку на особливостях конструкції, зовнішньому вигляді, параметрах, народних назвах кожної снасті, а відтак на методах її функціонального використання.

До найдавніших за походженням належить ловля риби руками. Такий спосіб рибальства побутовав майже скрізь і займалися ним переважно жінки та діти. Цьому сприяли природно-географічні фактори: терени Овруччини та північної частини Народицьчини, як і інших районів Полісся України, вкриті болотами й озерцями. Під час весняного та осіннього паводка частина території затоплювалася, внаслідок чого в рови, канали, улоговини, ями тощо потрапляла також значна кількість риби. Натомість влітку, коли канали, рукави маловодних річок і потоків, озерця, болота пересихали, їх воду мутили (“скаламучували”, “каламучили”) ногами або підручними засобами — гілками, палками. Риби не вистачало кисню (“нема їй дихання”) і вона плавала зверху. Тоді риби, карасі, лящі, линки тощо ловили руками, били по голові палками (сс. В'язівка, Жерев Народицького р-ну; с. Дідковичі Коростенського р-ну; сс. Дівошин, Ігнатпіль Овруцького р-ну).

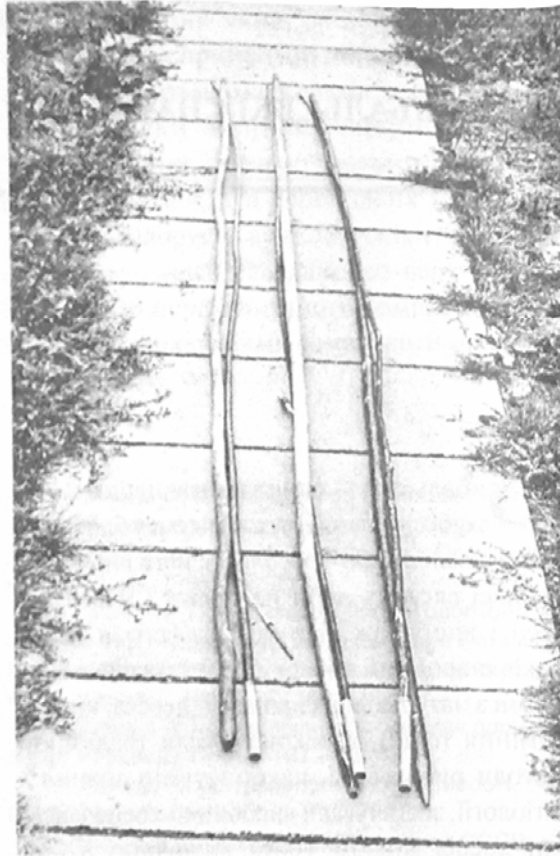
Подібним чином ловили лини у Спасівку, коли в озерах і ставках спадає вода і можна витягнутою рукою дістати дна. Зокрема, в цю пору риба ховалася біля берега в зарослях і “капелюшнику” — водяній лілії. Рибалка ставав у човні на ноги і розхитував його, щоб змутити воду і зчинити шум. Налякані лини заривалися головою в намул і пускали пузирки (“жмурки”). Стежачи за останніми, рибак

брав лини по одному обережними рухами за голову.

На Ужі чоловіки і підлітки займалися також так званим “печеруванням” — ручним “промислом” на миньків. У жарку літню пору риба ховалася в затінку (під коріннями дерев, камінням, у вимитих водою ямах — “печерах”), звідки її діставали, занурюючись у воду.

Пізньої осені — на початку зими, коли мілкі водоймища (озерця, болота) покривалися “первольодом” (першим прозорим льодом), рибу глушили за допомогою підручного або спеціального примітивного засобу — “довбешки” (с. Жерев Народицького р-ну; с. Борутине Овруцького р-ну), “таранчика” (с. Дідковичі) — дерев’яної палки з потовщенням на передньому кінці. Останнім били по льоду над стоячою у воді рибою, внаслідок чого вона глухла і виверталася догори животом. Потім у тонкому льоду прорубували сокирою чи іншим гострим предметом ополоночку і виймали її руками.

І все ж, у ХХ ст. зазначені вище способи лову риби були радше розвагою, ніж власне заняттям. Для ефективного і рентабельного рибальства застосовувалися надійніші засоби індивідуального та колективного користування різних типів, значна кількість яких також дуже давня за своїм походженням. До снастей індивідуального користування належить, зокрема, “вудка”, яка складається з двох основних частин: вудилища і власне “вудки” (“жилки”) з гачком. Вудилище поліщуки виготовляли найчастіше з високої (до 5–6 м) прямої і тонкої ліщини. Вудкою традиційно служив кінський волос, який насмикували з хвоста. Міцнішим вважався білий волос, оскільки зроблена з нього снасть була надійнішою під час рибальства. Кілька кінських волосин сплітали у так звані “сталки” (с. Жерев), які зв’язували між собою спеціальними вузлами. До одного з кінців вудки кріпили гачок і берестяний “поплавочок”, а другий її кінець прив’язували до вудилища. Ще в 1950–1960-х роках “гачки” (“крючки”) не тільки купляли, а й виготовляли самотужки із залізного дроту, вибиваючи тоненьким зубилом на їх передньому кінці “зазубринку”. Наживкою

1. Саморобні вудки (с. Закусили). Фото автора

найчастіше служили черв’яки, мухи, макуха тощо — залежно від виду риби, яку хотіли зловити. За розповіддю Максима Лазаренка (1906 р. народж.) зі с. Дідковичів, для ловлі лящів, плотви і линків вудкою він у задалегідь визначеному місці підгодував їх, кидаючи ввечері у воду “принаду” з печеної картоплі та присмаженої макухи, змішавши їх разом з мукою. Зранку можна було сподіватися на улов, особливо коли подібна операція ставала систематичною.

З-поміж стаціонарних індивідуальних рибальських снастей широке розповсюдження мав у поліщуків побережжя річок Ужа, Жерева та Норині і так званий “перемет” (сс. В’язівка, Закусили, Мотійки Народицького р-ну; сс. Бондарі, Норинськ, Велика Чернігівка Овруцького р-ну) або “переміот” (с. Ігнатпіль Овруцького р-ну) — довгий міцний саморобний шнур з одним-двома десятками прив’язаними до нього на відстані 0,5–1 м один від одного короткими (до 0,5 м) “шнурками”. До

останніх чіпляли металеві гачки, які наживляли. Увечері снасть ставили поперек ріки, прикріпивши кінці основного шнура до забитих на протилежних берегах кілків або до дерев. “Перемет” використовували для ловлі різної риби, найчастіше хижаків — сома, щуки, головня, окуня тощо. На кожний крючок нанизували живу “миногу” (“міногу”, “гадючку”), яку викопували з річкового піску, а також пічкара (“печкура”, “пескаря”) чи малька інших видів риби. Течія і жива “принада” рухали снасть, що й привертало увагу хижака. Крім того, гачок міг зачепити його за хвіст, плавник або за живіт.

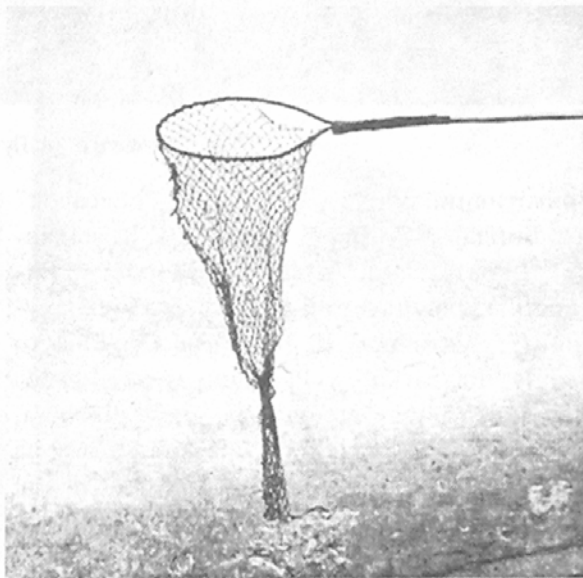
До давніх за походженням видів снастей належать також металеві ості, які, на думку українських вчених, виникли щонайпізніше в епоху енеоліту. Досить широко ними кори-

2. “Ості” (с. Красилівка). Фото автора

стувалися місцеві рибалки ще в першій половині ХХ ст. Як стверджували інформатори, це був вилокподібний пристрій з трьома і більше зубами, кожний з яких внизу мав з одного чи з обох боків борідку-задирку (“ззубрину”). В минулому його виготовляли на замовлення місцеві ковалі, зараз же досить часто роблять самотужки з товстого дроту (с. Красилівка Овруцького р-ну). Закріпивши металеву частину знаряддя на відносно довгій дерев’яній палці, ним протикали рибу на мілководді. Остями найчастіше користувалися під час нересту риби, насамперед щуки, ляща, окуня. Щука, наприклад, починає нереститися, коли з’являється “перший цвіт природи” — у березні на Теплому Олексія (при температурі води 5 градусів), лящ — наприкінці квітня — початку травня. Відповідні іхтіологічні спостереження закріпилися навіть у прислів’ї поліщуків: “Корова на верес, а риба на нерест”. Тоді ж власне місцеві жителі і виходили на рибалку.

І все ж у першій половині ХХ ст. ості найчастіше використовували для ловлі риби вночі на так званій “посвіт” — соснову “лучину” (с. В’язівка, Закусили, Мотійки, Селець, Старе Шарно, смт Народичі Народицького р-ну; с. Дідковичі), яку заготовляли заздалегідь за спеціальною технологією із смолистих пеньків². Лучину палили на носку човна, на якому для цього прилаштовували залізну бляху (“жесть”). Відомостей про застосування спеціальних світільних приладів (наприклад, каганця) у досліджених селах не виявлено. Човном виходили, як правило, два рибакі: один на задку повільно правив веслом, другий з остями стояв на його передку і вистежував рибу, слідкуючи заодно за полум’ям “посвіту”. Взагалі, експедиційно-пошукова робота засвідчила, що характерний у минулому насам-

3. “Хватка” (с. В’язівка). Фото автора

перед для Полісся цей спосіб рибальства місцеві жителі пам’ятають дуже мало і лише в загальних рисах. Причина цього — застосування досконаліших засобів рибальства, заборона індивідуального вилову риби після запровадження у 1930-х роках більшовицької колективної системи господарювання, меліорація у 1960–1970-х роках, внаслідок чого місцеві ріки дуже обміліли, тощо.

Серед індивідуальних рибальських снастей широке розповсюдження має й досі інший

4. "Підхватка" (с. Лучанки). Фото автора

примітивний прилад — "подсак", "подсачок" (сс. Бондарі, Мотійки), "сачок" (с. Красилівка), "хватка" (сс. В'язівка, Жерев; с. Раківщина Овруцького р-ну), "фатка" (с. Закусили), "пудхватка" (с. Борутине Овруцького р-ну), "підхватка" (с. Раківщина), за допомогою якого рибак виловлював рибу з берега, вброд або з човна. Це була зв'язана з ниток на зразок конічного мішка ("куля") сітка різної довжини, яку прикріплювали до відповідного за розмірами круглого дерев'яного "обруча". Останній, у свою чергу, з'єднували з довгою вилоподібною жердиною ("шостом") у двох діаметрально протилежних місцях. У наш час обруч роблять переважно з товстого металевого дроту, тому його кріплять до прямої жердини-ручки в одному місці за допомогою тоншого дроту. Замість обруча використовують також півкруглий "каблуч", кінці якого з'єднані між собою прямою палкою. Однак жердину у цьому випадку кріплять на зразок першого варіанта снасті, тобто до "каблуча" і до поперечини посередині (с. Мотійки). Таким засобом ловлять рибу переважно весною,

в пору повноводдя річок, а також під час паводків та повеней, коли вода мутна і швидкоплинна, внаслідок чого риба прибивається до берега. Для цього використовується снасть з довгим мішком (до двох метрів) та з обручем значних розмірів (діаметром до одного метра), щоб, закинувши її у воду, можна було "зачерпнути" більше риби. "Хваткою" малих розмірів ловили переважно "пічкурів", а також користувалися нею у пересохлих озерах, воду яких скаламучували ногами і підручними засобами.

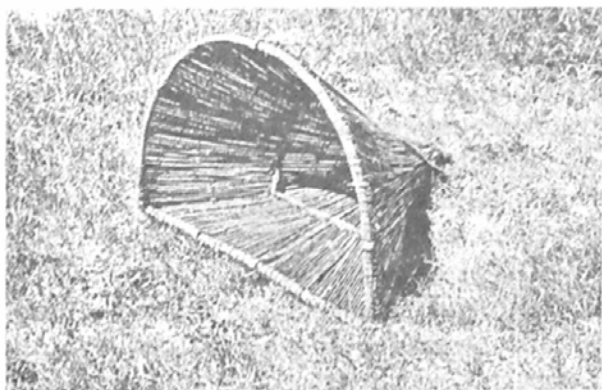
За технологією застосування схожим був "павук" (сс. Бондарі, Закусили), або так звана "диба" (с. В'язівка). Основу снасті становлять дві довгі "дуги", з'єднані навхрест посередині. До їх кінців прив'язують кінці квадратної сітки (1,5 x 1,5 – 2,5 x 2,5 м) — "сеть" ("полотно"). До місця з'єднання дуг кріплять довгу масивну жердину, за допомогою якої знаряддя опускають у воду і, потримавши його тут певний час, різко піднімають угору. При цьому краї сітки підносяться швидше, внаслідок чого риба і затримується на ній.

За твердженнями старожилів, таку снасть місцеві жителі почали використовувати у повоєнний час.

Це ж стосується “підхватки” (“подхватки”) або “хватки” із сітки прямокутної форми (2–3 x 1–1,5 м), до вужчих країв якої прикріплено по одній палці (сс. Бережесть, Возничі, Лучанки Овруцького р-ну). Нею ловлять рибу у стоячій або протічній водоймі удвох: один рибак тримає снасть за одну палку, другий — за іншу. Просуваючись по пояс у воді біля при-

5. “Підхватка” (с. Бережесть). Фото автора

6. “Топтуха” (с. Мотійки). Фото автора

бережних водоростей та очерету, “хватку” періодично занурюють у воду, а потім різко піднімають угору в горизонтальному положенні. Операцію повторюють до тих пір, поки у сітку не потрапить риба, яку вибирають руками. Як правило, такою снастю користуються діти і парубки.

До снастей індивідуального користування належить ще одна рухома пастка, яку місцеві поліщуки називають по-різному: “топтуха” (сс. Борутине, Мотійки), “клом’я” (с. В’язів-

ка), “комля” (сс. Гошів, Красилівка), “кломля” (сс. Дівошин, Раківщина), “кумля” (сс. Борутине, Листвин Овруцького р-ну), “клум’я” (с. Мотійки), “клумня” (с. Жерев), “дубчанка” (с. Раківщина), “волочок” (с. Лучанки). Під час науково-пошукової праці також з’ясувалося, що незалежно від мовного позначення на дослідженій території існували два варіанти такої снасті: виготовленої з лозових (вербових) “дубців” і з сітки (“полотна”). Знаряддя першого варіанта використо-

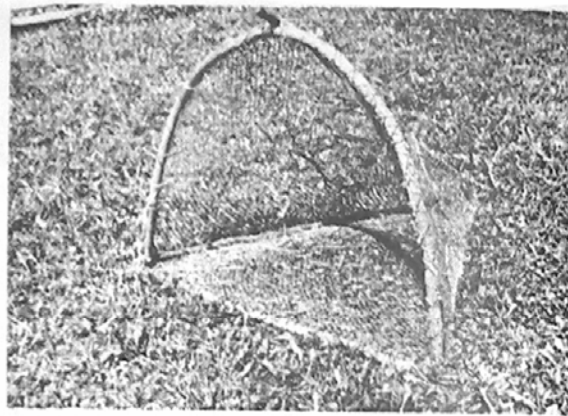

7. “Кумля” (с. Борутине). Фото автора

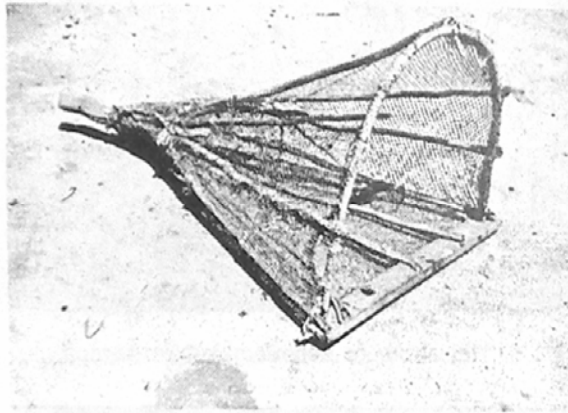
ували насамперед для ловлі в’юннів, другий — для інших видів риби. В обох випадках воно нагадувало вертикальну половину конуса з широким (до 1–1,5 м) вхідним отвором, глухим вершком ззаду та однією плоскою стороною. Основу каркаса становила вхідна півкругла “дуга” (“обруч”), кінці якої з’єднувала нижня горизонтальна планка. До цієї основи кріпили 4–6 штук поздовжніх ребер (“лучків”) 1–1,5 м кожне, задні кінці яких зв’язували разом. Для виготовлення сітчастої

“комлі” інколи вибирали товстого дубчака, який не до кінця розщеплювали на кілька частин. Розпаривши і розігнувши штучно утворені “лучки”, до них приєднували вхідну дугу (с. Гошів). При виготовленні “топтухи” з лозових прутів всередині кріпили ще одну-дві додаткові дуги менших розмірів, що надавало їй більшої експлуатаційної надійності, а також полегшувало виготовлення самої снасті. Лозову “топтуху” починали плести з “гузи” (“сраки”). Для цього по всьому периметру приладу прикладали до дуг поздовжні рівні (“погоністі”) лозові пруті (один біля одного) і послідовно переплітали їх між собою мотузкою або лозовим ликом, прив’язуючи заодно обшивку до каркаса. Якщо це була снасть з “полотна”, то останнє натягали на заздалегідь сконструйовану основу. До речі, в наш час досить часто каркас “топтухи” виготовляють з міцного дроту. Щоправда, неодноразово доводилось чути, що така снасть порівняно з традиційною надто важка. Це суттєво, оскільки прилад доводиться постійно переміщати з місця на місце. Зазвичай ним ловлять рибу в зарослях або біля берегів водойми. Зануривши снасть у воду та притиснувши її до дна, рибу полохають (заганяють) ногами або спеціальним пристроєм (“бовтом”) то з одного, то з іншого боку і різко піднімають вхідну частину. Для перенесення і зручнішого користування під час рибальства снасть обладнують ще додатковим пристроєм: зверху до дуги та “гузи” прив’язують суцільну поздовжню мотузку, або до дуги і горизонтальної планки прикріплюють довгу (на зріст людини) вертикальну палку. Інколи таким елементом служить тільки передній кінець верхнього поздовжнього ребра, що виступає на 10–15 см зовні за обручем.

Із сітчастою “клумнею” цілком споріднений за конструкцією і способом застосування “сак” (сс. В’язівка, Жерев, Закусили; сс. Дівошин, Млини Овруцького р-ну). У с. Норинцях Народицького району таку снасть позначають терміном “кабела”. Як і в попередньому випадку, основу каркаса становили вхідна півкругла “дуга” та кілька (залежно від довжини приладу — 7–10 штук)

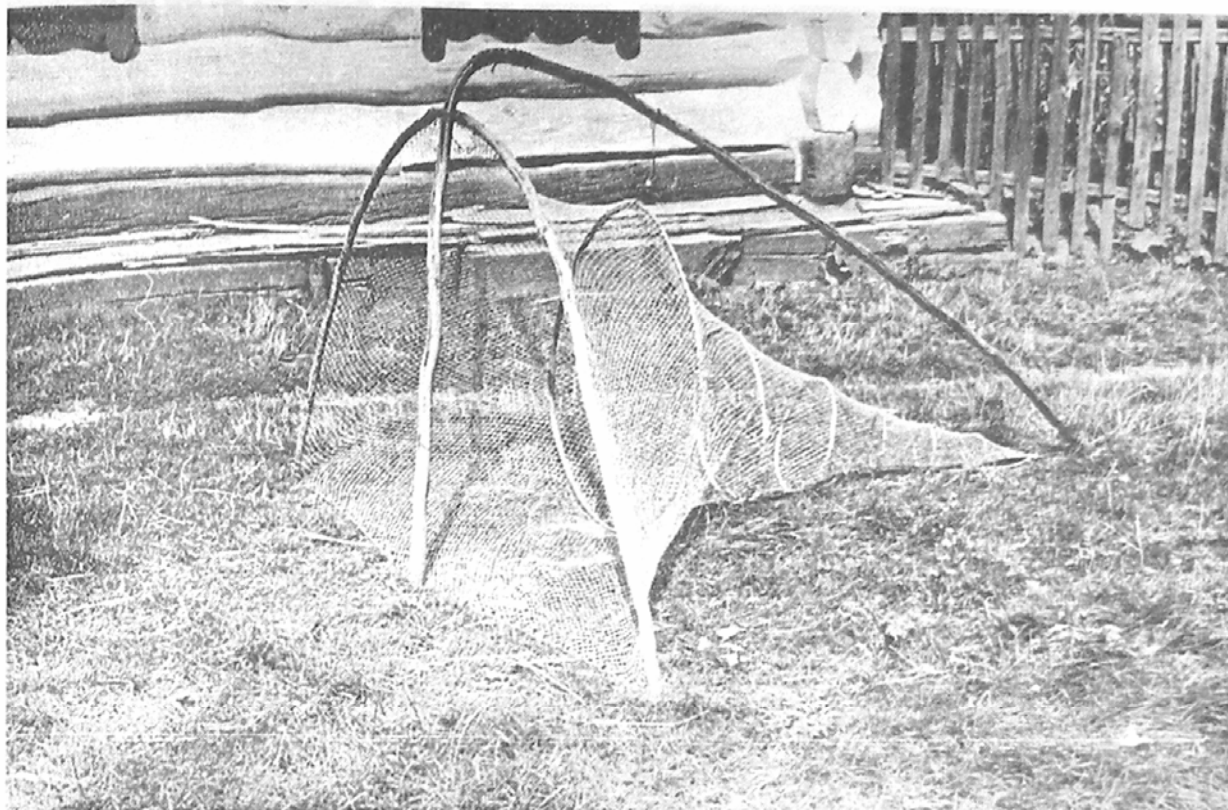
8. “Волочок” (с. Лучанки). Фото автора

9. “Комля” (с. Гошів). Фото автора

суцільних “обручків”, діаметр кожного з яких зменшувався в напрямку до хвостової частини. На обручі натягали “куль” сітки. Передню частину “полотна” обрамлював шнурок, яким можна було її прикріпити до вхідної дуги. Лляний шнурок замінював фактично поперечну горизонтальну планку “топтухи”, тобто утримував дугу в заданій формі. До цього ж шнурка прив’язували передній кінець поздовжньої дубової “дуги”, яка переходила через верх вхідної. Задній кінець цієї дуги кріпили за вершину “сака”. Такий спосіб з’єднання частин між собою забезпечував еластичність приладу, чим він суттєво відрізнявся від попередньої снасті. “Саком” найчастіше ловили “білу” рибу — окунів, линків, шук та інші види.

З давніх-давен у поліщуків існував цілий арсенал стаціонарного вилову риби. Адже, як стверджували професійні рибакі-старожили, вони, на відміну від багатьох сучасних рибаків,

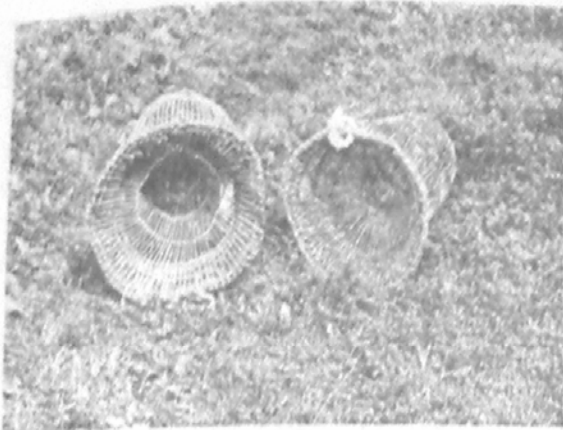
10. "Сак" (с. Млини). Фото автора

лок, для яких головним сенсом заняття часто є "постежити за поплавком", були переважно пасивними учасниками такого процесу. І це цілком зрозуміло, оскільки від ранньої весни до пізньої осені поліщук мусів дбати насамперед про "хліб насущний", а вже потім думати про рибальство.

Різноманітність відповідних снастей була значною. З-поміж них одним з найбільш поширених був конусоподібний засіб — "кош" (сс. Бірківське, В'язівка, Гошів, Дівошин, Дідковичі, Листвин, Мотійки, Норинці та ін.), "куш" (с. Борутине), "кошик" (сс. Красилівка, Раківщина), "верша" (с. Красилівка), яким користувався практично кожний поліський рибалка. Плели його з лозових прутів-однолітків ("дубців") завдовжки до одного метра та діаметром отвору в середньому 50–60 см. На дослідженій території побутував "кош" лише з однією лійкоподібною перегородкою, тобто отвором, що дозволяв проникати риби всередину, але перешкоджав їй повертатися у зворотному напрямку. Такий отвір називали по-різному: "серце" (сс. Дівошин, Красилів-

ка), "горло" (сс. Жерев, Закусили, Раківщина), "сувершик" (с. Норинці), "совершик" (с. Мотійки), "вужче" (с. Борутине). Останній доплітали до стінок або заздалегідь виготовляли так званий "бріль", який потім прив'язували до переднього дерев'яного "обруча". Після улову рибу виймали з тоншого кінця снасті, де спеціально залишали невеличкий отвір, який затикали дерев'яним кілком ("затичкою"), жмутом трави чи соломки.

У весняно-осінню пору "коші" найчастіше ставили на "чорну" рибу — в'юнів, а також на карасів, які водяться переважно на болотах і мілководних природних озерцях, у канавах та ровах. Для цього використовували кілька штук відповідного виду снасті одночасно, розставляючи їх у різних місцях водойми. Часто з цією метою зводили з гілок, трави, дерну та інших підручних матеріалів невеликі "загатки" (перекривали таким способом переважно рівчаки і канави), в яких робили отвір, де примощували один із засобів лову. Якщо ж існувала небезпека, що його може забрати за течією вода, тоді снасть прив'язували ще до

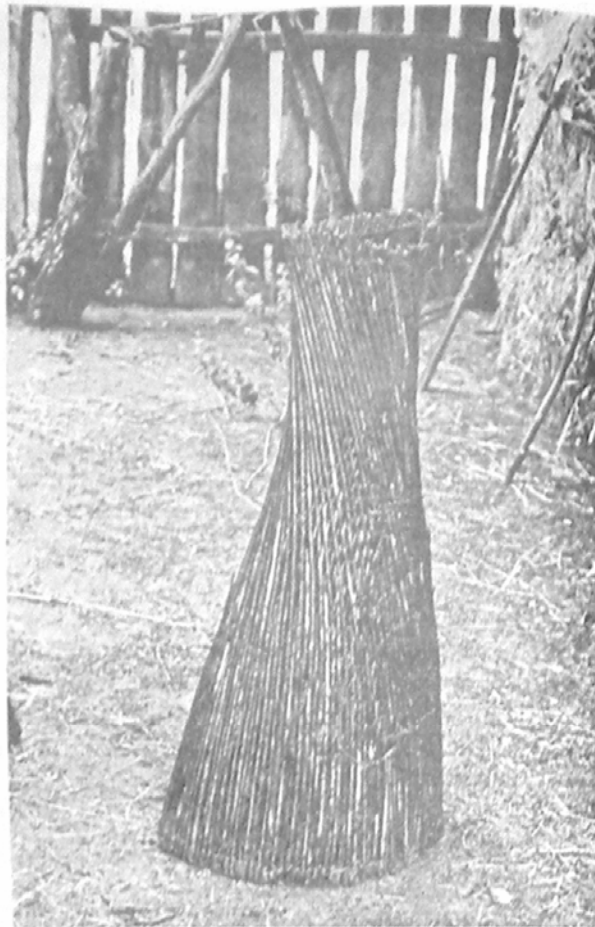
11. "Коші" (с. Норинці). Фото автора

12. "Дубці" і початок виготовлення "коша"
(с. Борутине). Фото автора

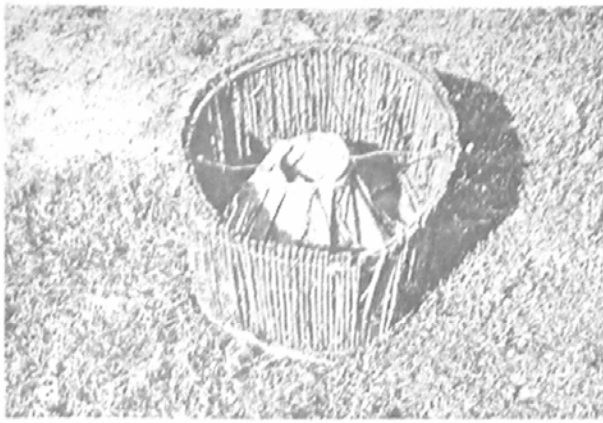
забитої в дно річки, канави чи озера вертикальної палки — "притики".

"Кош" широко використовувався для лову в'юнів, а заодно й інших видів риби (одюжок, карасів, линків тощо) взимку, коли "горить ставок", тобто риба задихається від нестачі кисню. Для цього спочатку прорубували у льоду круглу "ополонку" ("продох", "продоху", "лунку"). Потім до вхідної частини ("бриля") прив'язували посередині поперечну палку, а прилад вставляли в ополонку "серцем" угору. Палка запобігала тому, щоби він не потону з рибою чи не забрала його вода. Після цього "продох" накривали соломною і притрушували снігом, аби затемнити проруб та не замерзла до ранку вода. Підпливши до ополонки, риба піднімалася до поверхні води, щоби вдихнути повітря, і падала через горловину у снасть. За свідченнями інформаторів, упродовж однієї ночі в'юни можуть заповнити таким способом увесь "кош".

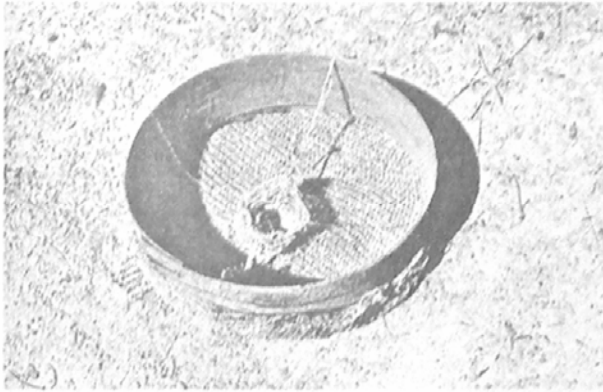

13. "Верша" (с. Красилівка).
Фото автора

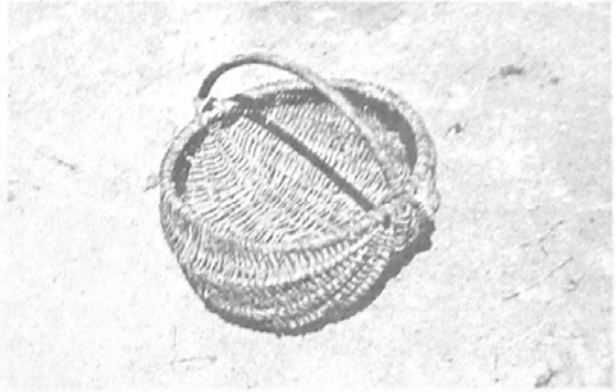
Для ловлі в'юнів "на продох" спорадично використовувався й інший, більш примітивний, засіб — "ситечко" (с. Мотійки), "решето" (с. Дівошин, Раківщина). Його основу становив дерев'яний каркас ("обод", "обичайка") від звичайного зужитого вже решета, яким просівали муку. На цей обід напинали з одного боку і кріпили кусок домотканого полотна з отвором посередині ("рукавчиком"), нашпинуючи останній за допомогою кількох ниток, кінці яких прив'язували до другого краю обода. Після цього до "ситечка" прив'язували горизонтальну палку і вставляли його в ополонку, занурюючи по вінець у воду "рукавчиком" угору, притрушували соломною і снігом. В'юни проникали через отвір й опинялися у пастці, оскільки зі спіднього боку повернутися назад заважали інші, ті, що намагалися також подихати повітрям, а зверху їх утримували від утечі лід та "обичайка" решета. До речі, у с. Бірківському Овруцького

14. "Кош" для ловлі в'юнів: а) вигляд зверху; б) вигляд знизу (с. Бірківське). Фото автора

15. "Ситечко" (с. Мотійки).
Фото автора

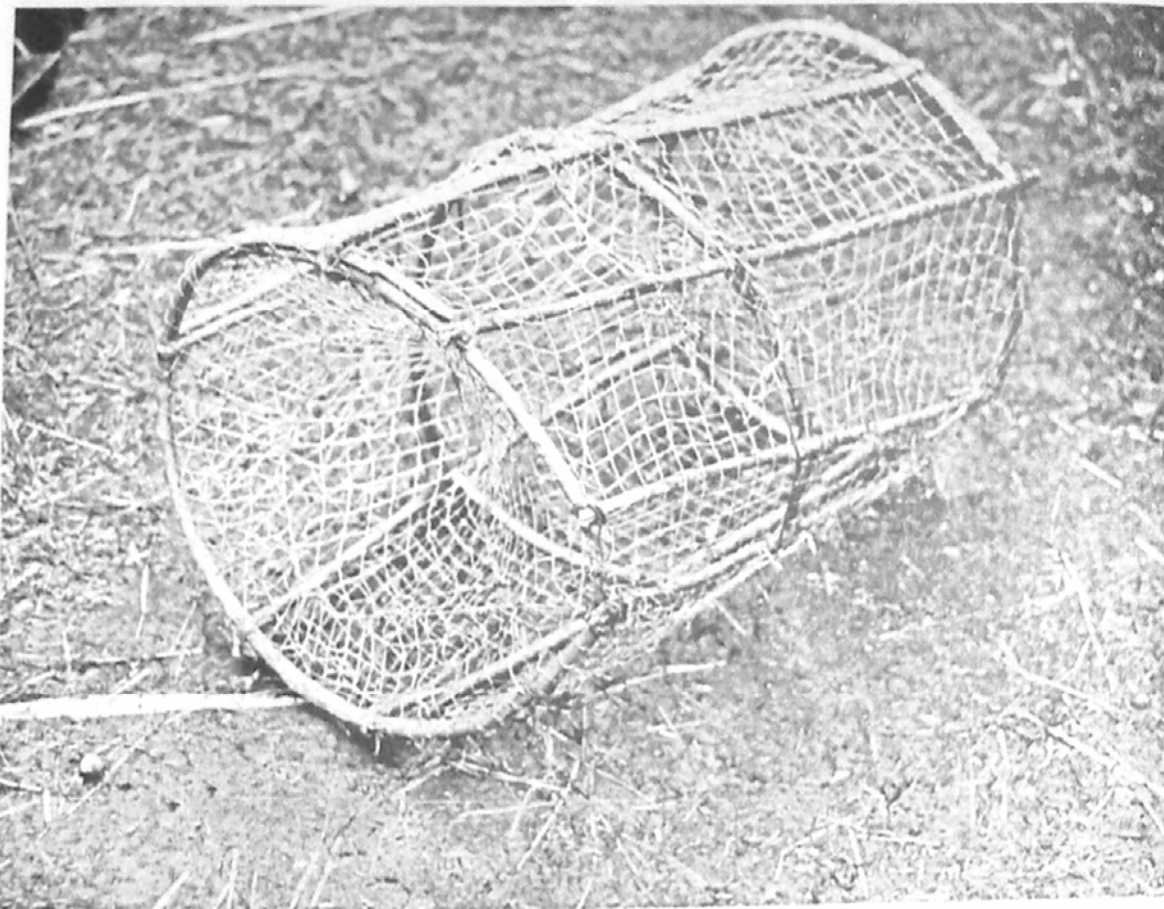

16. "Кошіль" (с. Гошів).
Фото автора

району замість останньої виготовляли спеціального "коша" з дубців. Тоді такий пристрій був місткішим.

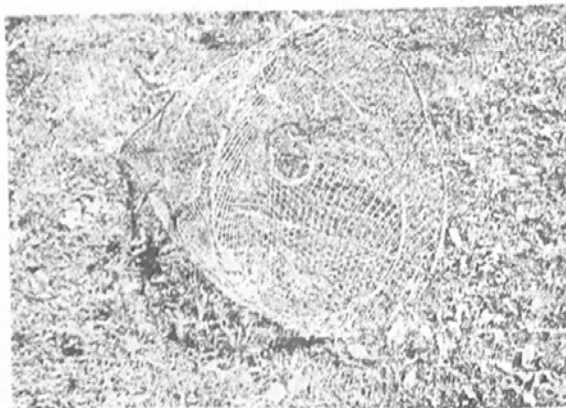
З цією ж метою використовували і лозовий "кошіль" овальної форми, в якому переносили різні сільськогосподарські вантажі, насамперед коренеплоди, траву та ін. (сс. Бондарі, Красилівка, Раківщина). Для цього його дещо дообладнювали: до верхньої "дужки" кріпили полотно з отвором, яке нашпилювали за допомогою кількох товстих ниток. Дообладнаний "прилад" вставляли "на продух", занурюючи у воду отвором догори. В такому положенні його утримувала поперечна палка, до якої він був підвешений за ручку-дугу. Риба, піднявшись і вхопивши повітря та опускаючись донизу, потрапляла в отвір засобу, звідки вибратися вже не могла. Для приманювання риби всередину "кошіля" інколи клали ще макуху з льону.

За інформацією Євгена Білоцького (1924 р. народж.), в с. Раківщині Овруцького району ще у 1930–1940-х роках для ловлі в'юнів і линків узимку, а також карасів, котрі "не спали", застосовувався один з рідкісних видів снастей — "скрипка" з лозових "дубців". Зовні вона нагадувала коритце, більша частина якого була конусоподібною і суцільною. Другу (меншу) частину приладу виплітали тільки до половини, тобто залишали відкритою. З її зовнішнього боку прикріпляли дошку такої ж форми, з протилежного — доплітали до "обручика" вхід ("горло") для риби. "Скрипку" ставили в ополонку на неглибокому місці горизонтально так, щоби її відкрита частина знаходилася у відкритій воді, а конус — під льодом. Через нестачу кисню у воді риба піднімалася на поверхню водойми, падала в коритце і, шукаючи виходу, потрапляла через "горло" в пастку. Як і в усіх попередніх випадках, ополонку накривали соломною і притрушували снігом.

17. "Нерет" (с. Красилівка).
Фото автора

Різноманітністю відзначалися рибальські засоби індивідуального стаціонарного користування, які виготовляли з "полотна". Під час експедиції встановлено, що найпоширенішим типом таких снастей був у місцевих поліщуків "нерет" (сс. В'язівка, Дівошин, Дідковичі, Жерев, Закусили, Ігнатпіль, Мотійки, Красилівка, Норинці, Раківщина та ін.). На дослідженій території побутували два його варіанти — циліндричний (сс. Дівошин, Дідковичі, Красилівка) і конусоподібний (в усіх зазначених вище населених пунктах без винятку). Основу конструкції циліндричного "нерета" становили переважно три дерев'яні "обручі" діаметром 40–60 см кожний, які по периметру з'єднували 5–8 поздовжніх палок. На обручі натягали сітку, а з обох боків робили з неї "серце" ("горло", "сувершик") — вхід для риби. Останній нашпиювали за допомогою кількох (як правило, чотирьох-п'яти) ниток — "п'ял", "розтяжок" (с. Норинці).

18. "Нерет" (с. Норинці). Фото автора

Конусоподібний "нерет" мав лише один вхід, який кріпився до переднього "обруча" діаметром також 40–60 см. Решта обручів була менших діаметрів; їх розміри залежали від контура приладу і відстані до суцільної хвостової частини. Загальна довжина такої снасті становила, як правило, 0,8–1 м. Нею ловили миньків, линків, карасів, окунів та

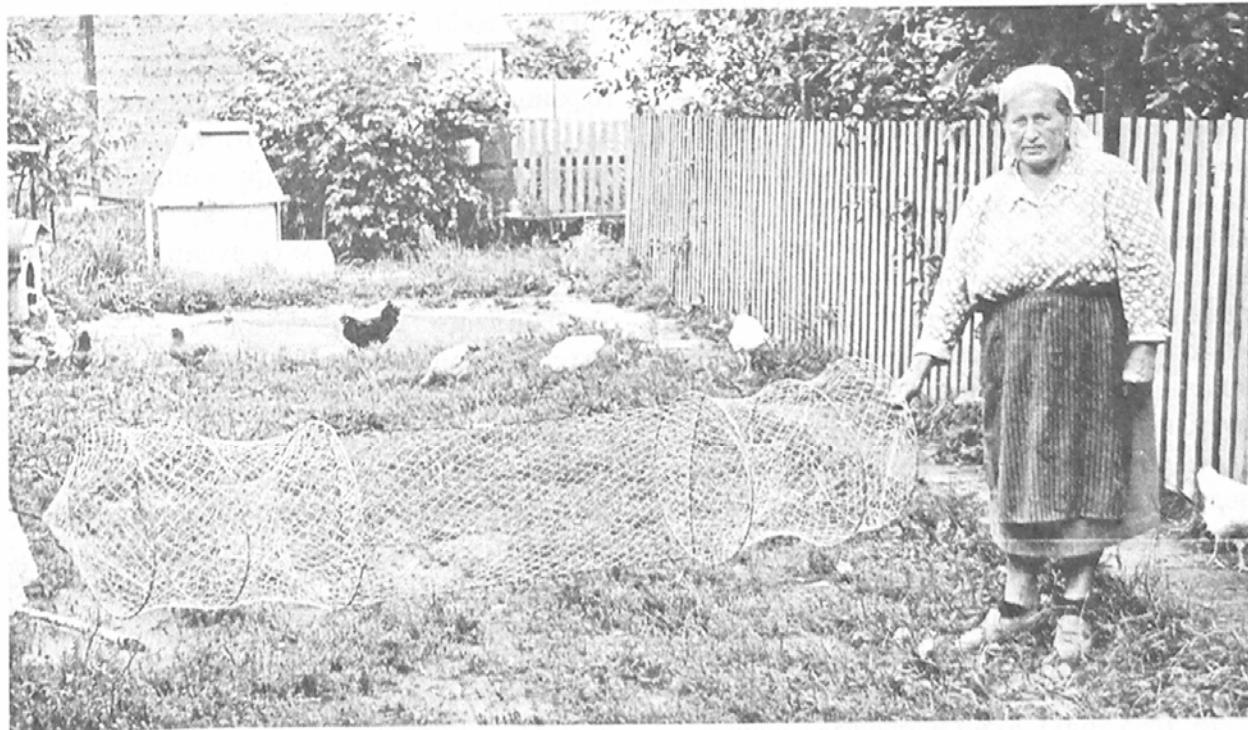
іншу “білу” рибу у стоячій водоймі — на озері, болоті, пересохлому рукаві річки тощо. Для стійкості до переднього обруча “нерета” прив’язували вертикальну палку (“притику”), яку встромляли в дно. Часто для підвищення ефективності рибальства поліщуки зводили на певній ділянці водойми невелику “загатку” з очерету, гілок тощо. В ній залишали для снасті невеликий отвір. Гать перетинала рибі звичний напрям руху і скеровувала в пастку.

19. Фрагмент “крилача” (с. В’язівка).
Фото автора

Функцію останньої виконували також одне або два спеціальних “крила” із саморобної сітки, які доплітали до конусоподібного “нерета”. Таку снасть місцеві жителі називають “жаком” (сс. Красилівка, Мотійки, Раківщина), “ятером” (с. Дівошин) або “крилачем” (с. В’язівка). На відміну від попередньої її основна частина (“куль”) була більших розмірів — завдовжки до 1,5 м, що досягалося додатковою кількістю (5–6 штук) обручів. “Крила” робили завдовжки 1–2 м і заввишки 40–60 см, тобто однакового з діаметром основного обруча снасті розміру. Засіб примощували у спокійній воді і закріплювали його хвостову частину вертикальним кілком. Натомість “крила” розводили в різні сторони. У водоймі вони утримувалися також за допомогою вертикальних “притик”, які заздалегідь вплітали в сітку кожного “крила” через 0,5–0,8 м. Якщо ж “жака” ставили в річці, то “крила” перетинали течію, а “серце” було проти неї. Притому “куль” розміщувався на ділянці спокійнішого плеса між “зіллям”.

У басейнах рік Жерева і Норині виявлено споріднений з двома попередніми інший різновид снасті — так званий “телевізор”

20. “Телевізор” (с. Жерева). Фото автора

(с. Жерев) або “екран” (с. Норинці). Його відмінність полягає в тому, що одна суцільна сітка (“полотно”) завдовжки близько 1,5 м з’єднує разом два “нерети”, “серця” яких знаходяться одне напроти одного. За повідомленнями репрезентантів, цей пристрій став набутком місцевих рибалок не так давно — його запозичили від заїжджих браконьєрів.

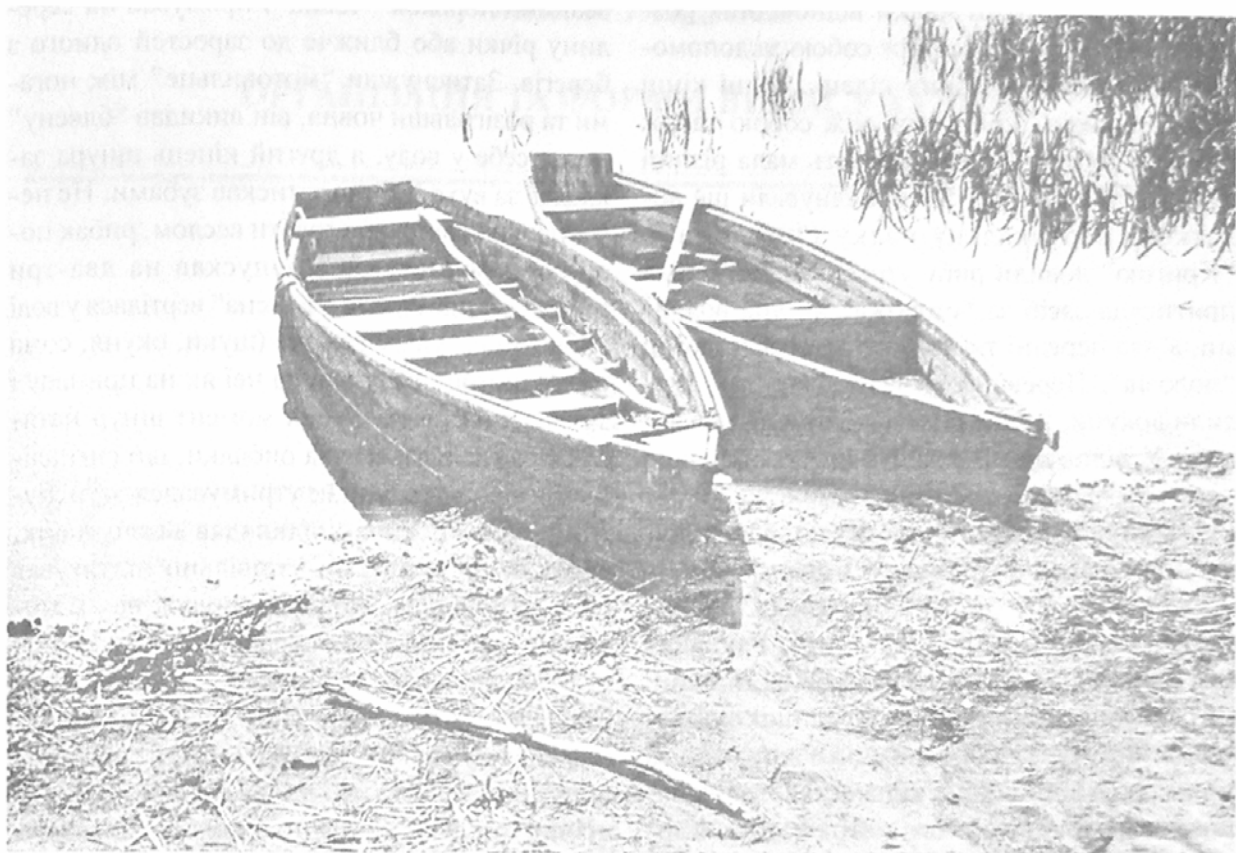
На ставках і в озерах займалися стаціонарним індивідуальним та колективним виловом риби також за допомогою різних сітей. Як засвідчують польові етнографічні матеріали, на дослідженій території основне розповсюдження мали дво- і тристінки — “сіті” (“сітки”, “сетки”, “сети”, “сітки-тростінки”, “сітки-пуканки”, “трюхстільна сітка”) з двома і трьома з’єднаними “полотнами” завдовжки 15–25 і більше метрів та завширшки 1,5–2 м кожне. Одне з полотен обов’язково мало дрібні вічка (“очка”, “кліти”, “ячейки”) і тоненьку основу, решта (“резь”) — великі (10–15 x 10–15 см) вічка. На воді таку снасть утримували “поплавки” з берести берези або з липи, які на низували в середньому до 0,5 м на верхній шнурок. До нижнього краю сітки прикріплювали залізні тягарці або камінці — “глазки” (с. Закусили), “грузки” (с. В’язівка, Жерев), “грузільца” (с. Красилівка). Інколи до кінців сітки вертикально прив’язували палки (“ручки”). Розставляли її з човна самотужки або удвох переважно на ніч поміж або поблизу водоростей, а також “капелюшника” (с. Закусили). Вдень для заgonу риби рибалки часто користувалися так званим “бовтом” — довгою палкою з конусоподібним висвердленим зсередини потовщенням на кінці. “Бовтом” били по воді на певній відстані довкола сітки, і сполохана риба, втративши звичні орієнтири руху, потрапляла в розставлену пастку.

Ловили рибу теж за допомогою сітчастих волоків. Серед місцевих рибалок, як і в цілому на Поліссі, існувала чітка система їх диференціації за призначенням, розмірами, способами використання тощо. З-поміж них до найбільш архаїчних і найоригінальніших належав так званий “сіжний волок” (с. Закусили, Ігнатпіль), який нагадував мішок квадратної (2 x 2 м) або прямокутної форми. До

нижнього краю засобу була прикріплена планка відповідної довжини з вертикальним “шостом” посередині, а до верхніх кутів сітчастого мішка — лише по одному довгому шнурку (“сторожу”). Такою снастю ловили лише вночі. Для цього на визначеній ділянці ріки, як правило, перед великою ямою, будували так звану “сіжу” — греблю з дерева, гілок та інших матеріалів, залишаючи посередині отвір трапецієподібної форми (на ширину снасті у нижній частині), який з боків обрамлювали міцні палі. На останніх влаштовували сидіння для рибача, а на дні отвору кріпили поперечку з осики, берези чи іншої деревини світлого кольору. Власне світлого кольору, щоб була можливість спостерігати за тим, як пропливає риба, насамперед у місячну ніч. В іншому ж випадку таку функцію виконували “сторожі” — нитки, про які вже була мова. Рибак примощувався на сидінні, опускав навпроти “сіжі” волок у воду і закладав “сторожі” за обидва вуха. Потрапляючи у волок, риба починала вдарятися в його “куль”. Про її наявність у волоці сигналізували “сторожі”; за допомогою “шоста” рибак підтягував нижній край снасті вгору і виймав рибу. В такій послідовності операцію повторювали, поки не закінчували рибалити.

Засіб “волок” (у с. Мотійках Народицького району його називають ще “бродником” — від слова “бродити”, тобто способу переміщення по водоймі) був традиційної форми. Він мав “мішок” (“мешок”, “куль”), як правило, завширшки 3–4 м (у вхідній частині) і завдовжки 3–4 м, а також два суцільно з’єднані з ним “крила” завдовжки до 5 м кожне, які спереду закінчувалися “ручками” (“палками”, “тичками”). Останні полегшували його перетягання по воді. Таким волоком ловили рибу лише удвох, попередньо вкинувши в середину мішка камінь або якийсь інший тягарець — “тягар” (с. Дівошин), “груз” (с. Жерев), щоб краще прилягав до дна.

На ріках Уж і Жереві (с. Дідковичі, Жерев, Закусили, Мотійки, Селець та ін.) з метою промислового вилову риби до проведення на Поліссі меліоративних робіт спорадично застосовувався також “невод”. На відміну від

21. "Лодки" (с. В'язівка). Фото автора

"волока" він мав довгий "куль" (5–8 м) і прив'язані до нього довгі "крила". На верхній шнурок мішка і "крил" нанизували поплавки з липи або березової кори, а до нижнього прив'язували тягарці. Крім того, до кожного переднього кінця "крила" кріпили ще палку, а до останньої — міцні мотузки. Ними два-три рибакі з кожного боку перетягали снасть по водоймі. У випадку ж, коли "невод" зачеплювався за дно річки, каміння, коріння дерев та інші перешкоди, один з них пускався уплав, щоби відчепити снасть і продовжити роботу. Взагалі, її обслуговувало кілька осіб одночасно — 4–8 влітку і 8–12 взимку.

Аналогічну конструкцію мали так звані "крижні" (с. Закусили), які використовували професійні рибакі-старожили ще у 1930–1940-х роках. Від неводів вони відрізнялися лише розмірами "куля" (завдовжки до 1,5–2 м) і "крил" (завдовжки 2 м і завширшки 1–1,5 м).

Волоками і неводами ловили рибу також взимку. Щоправда, про такий спосіб рибаль-

ства репрезентанти похилого віку зберегли лише фрагментарні відомості. Зокрема, вони наголошували на тому, що для цього в річці вирубували два ряди "ополонок" ("лунок"), в які за допомогою "шоста" (с. Норинці) і так званого "коромисла" (с. В'язівка) послідовно пропихали снасть під льодом у напрямку широкого "проруба" ближче берега, де витягали її з уловом. За свідченнями старожилів, у минулому в місцевих річках водилося стільки риби, що "два рази затягли (волока.— М.Г.) да глабци (виїзні сани.— М.Г.) риби було"³.

Серед рухомих снастей колективного користування широко побутувала в поліщуків дослідженого регіону і так звана "крига" (с. В'язівка, Дівошин, Дідковичі, Мотійки, Раківщина та ін.), яку застосовували для рибальства в "зарослих місцях". Складалася вона з полотна, яке прив'язували до двох дерев'яних "полозів" завдовжки 2–2,5 м та із загнутими передніми кінцями заввишки до одного метра кожний. Щоправда, у повоєнний час натуральний "полоз" витіснили дві

окремі прямі товсті палки відповідних розмірів, які з'єднувалися між собою за допомогою системи із залізних кілець. Задні кінці обох “полозів” кріпилися між собою також рухомо, тобто так, щоби снасть мала різний кут захоплення. Тут же приєднували ще додаткову вертикальну палку (“сторожа”). “Кригою” ловили рибу утрьох: задній рибак притискав засіб за “сторожа” до дна водойми, а два передні тягли його за передні кінці “полозів”. Перевіряючи улов, “полози” зводили до купи, а саму снасть піднімали над водою. У відповідній послідовності операцію повторювали заново.

У минулому серед місцевих поліщуків популярною була також снасть у формі трикутної призми — “колиска” (присілок Ступище с. Мотійки), “рега” (сс. Норинці, Раківщина), “регеля” (с. Мотійки). Каркас призми виготовляли з трьох тонких жердинок завдовжки 2–2,5 м, які з обох кінців з'єднували за допомогою відповідної кількості лозових палок довжиною до одного метра кожна. Каркас обтягували саморобним “полотном”, залишаючи відкритою одну з бокових граней. Ловили таким пристроєм удвох убрід або з човна, занурюючи його у воду та полохаючи рибу “бовтом”.

За інформацією Павла Закусила зі с. Закусила Народицького району, деякі рибалки, зокрема і він сам, на повноводних артеріях рибу ловили “на дорожку”. Снастю служив довгий (40–50 м) лляний чи конопляний тонкий шнур, до кінця якого прив'язували “блесну” з металевої ложки або мідяка. До блесни чіпляли масивний саморобний “крючок” із “зазубом”. Шнур намотували на дерев'яне “мотовильце”. Рибак сідав на задню перегородку або на так

званий “поріжок” човна⁴ і прямував на середину річки або ближче до заростей одного з берегів. Затиснувши “мотовильце” між ногами та розігнавши човна, він викидав “блесну” позад себе у воду, а другий кінець шнура закладав за вухо і міцно затискав зубами. Не перестаючи інтенсивно гребти веслом, рибак поступово розмотував і попускав на два-три десятки метрів снасть. “Блесна” вертілася у воді і привертала увагу хижака (щуки, окуня, сома тощо), котрий реагував на неї як на принаду і чіплявся на гачок. У цей момент шнур натягався і зіскакував з вуха рибалки, що сигналізувало про улов, однак утримувався затиснутими зубами. Рибак відкладав весло набік, хапав шнурок руками і повільно підтягував рибу до човна. Намотавши шнурок на “мотовильце”, повторював операцію заново.

Отже, виявлені та зафіксовані на теренах Овруччини і північної частини Народицького району польові етнографічні матеріали засвідчують: місцеві жителі пам'ятають щонайменше три десятки різних видів рибальських снастей і способів їх практичного застосування. Зрозуміло, що цією кількістю вони не вичерпувалися: значна частина традиційних снастей, яка тут побутувала, у зв'язку з різними об'єктивними причинами вже втрачена назавжди, або відомості про них збереглися надто скупі. І все ж існує достатньо підстав констатувати, що абсолютна їх більшість має загально-регіональний та загальноукраїнський характер⁵, звичайно, з наявністю окремих локальних особливостей, які спостерігаються у назвах деяких приладів або їх складових, зовнішній формі, конструкції, способі застосування і т.п., що для рибальства як виду заняття цілком закономірно.

1. Зализняк Л.Л. Население Полесья в мезолите.— К., 1991.— С. 81–83.

2. Моздир М. Один із давніх видів поліського рибальства “на посвет” // Записки Наукового товариства ім. Шевченка.— Львів, 1995.— Т. 230.— С. 213.

3. Зап. 10.07.1995 р. у с. Норинцях Народицького р-ну від Максименка Якова, 1915 р. народж.

4. Глушко М. Релікти водного транспорту поліщуків Київщини // Записки Наукового товариства

ім. Шевченка.— Львів, 1995.— Т. 230.— С. 192–193 (Фото), 194.

5. Пор.: Браим И.Н., Кожан И.В. Рыболовство // Полесье: Материальная культура.— К., 1988.— С. 148–155; Зеленин Д.К. Восточнославянская этнография.— Москва, 1991.— С. 100–107; Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології.— К., 1995.— С. 42–45; Цярохін С.Ф. Рыбалоўства // Беларусь: Прамысловыя і рамесныя заняткі.— Мінск, 1995.— Т. 1.— С. 46–78.